

ELŐSZÓ

A magyarországi kommunista rendszer kialakulásától egészen annak bukásáig az illetékes párt- és állami szervek napirendjén folyamatosan megjelennek a zsidókkal, a zsidó intézményekkel és a zsidó állammal, Izraellel kapcsolatos ügyek. Ez a könyv korábban zárt levéltárakban őrzött dokumentumok közzététele és értelmezése révén azt mutatja be, hogy hogyan kezelte ezeket az ügyeket a magyar pártállam 1957 és 1989 között, hogy milyen volt a Kádár-rendszer „zsidópolitikája”.

A korszakválasztás mellett mindenekelőtt az szól, hogy a magyar kommunista rendszernek ez az időszaka több mint négyszer olyan hosszú volt, mint a sztálinizmus kora (1949–1956), amely ebből a perspektívából akár kivételes állapotnak is tekinthető. A posztstálinista korszak dokumentumai sokkal mélyebb betekintést nyújtanak annak az intézményrendszernek a működésébe, amely a kommunista rendszerben a „zsidó ügyekkel” foglalkozott, és abba a fogalomrendszerbe, ideológiába és nyelvbe, amelyet a rendszer funkcionáriusai a zsidókkal és a zsidó közösséggel kapcsolatban használtak, mint a korábbi korszak iratai.

Nyilvánvaló, hogy a magyar pártállam „zsidópolitikáját” nagyban meghatározta, hogy az ország a szovjet tömb része volt. A külső tényezőktől való függés és a viszonylagos önállóság kölcsönviszonyának megértéséhez rendkívül fontos a környező országokkal – mindenekelőtt a Csehszlovákiával és Lengyelországgal – való összehasonlítás. Ez a dokumentum-válogatás azonban legnagyobbbrészt csak magyar archívumokban őrzött iratokat tartalmaz. Külföldi levéltárakból származó dokumentumokat csak akkor vettünk fel a kötetbe, ha azok közvetlenül kapcsolódnak a magyar iratok által dokumentált ügyekhez. Ezt elsősorban az indokolja, hogy míg Csehszlovákiának és Lengyelországnak a háború utáni zsidósággal és Izraellel kapcsolatos politikájáról már számos alapos dokumentumválogatás és széles körű dokumentum-feldolgozásra épülő monográfia látott napvilágot,¹ addig Magyarországról legfeljebb részkérdéseket tárgyaló tanulmá-

¹ A számos publikáció közül csak néhány példa a legátfogóbbakra: BULÍNOVÁ 1993; LABENDZ 2014; CAŁA 1997; RUDNICKI–SILBER 2009; SZAYNOK 2012.

nyok jelentek meg – ezek is elsősorban az 1945 és 1956 közötti időszakról, jóllehet a holokausztot túlélő zsidók aránya a három ország közül Magyarországon volt a legmagasabb, és 1956 után abszolút számban is több zsidó élt itt, mint a másik két országban együttvéve. A kommunista „zsidópolitika” tehát ebben az országban érintette a legnépesebb és a legtöbb hitközséget működtető zsidó közösséget.

Az 1956-os forradalmat követő repressziók lezáródása utáni magyarországi kommunista rendszert a legliberálisabb, és a Moszkvától a legnagyobb függetlenséget kivívó rendszerként szokás jellemezni. Ezért a magyar vezetés „zsidópolitikáját” is úgy tekinthetjük, mint egy ilyen rendszerben az ebben az időszakban lehetséges legliberálisabb politikát, a magyar zsidó közösség helyzetét és a zsidó intézmények működési feltételeit pedig mint a pártállami feltételek között elérhető maximumot. Ennek a „maximumnak” a jellegzetességeiről és határaitól adnak képet a kötet dokumentumai.

A kötetbe felvett dokumentumokat fontos esetek, események és ügyek köré rendeztük. Ezek az iratok, amelyeket témák szerint csoportosítottunk, és a témákon belül kronológiai sorrendbe szerkesztettünk, nem dokumentálják az egész korszak valamennyi, zsidókkal kapcsolatos ügyét, és az egyes ügyek valamennyi részletét sem. Elsősorban arra törekedtünk, hogy azokban az ügyekben, amelyek valamennyi közép-kelet-európai országban a „zsidópolitika” napirendjére kerültek, részletekbe menően bemutassuk a magyar politikát, és ezáltal a pártállami rendszer működését a régió legnépesebb zsidó közösségének országában.

A kötet öt fejezetében közölt, különféle ügyekben, különféle intézményekben és különféle időszakokban keletkezett dokumentumok – történelmi perspektívából tekintve – szorosan összetartoznak. Összességükben megjelenítik az egész időszakon át szinte változatlan fogalmi és diskurzív keretet, ami Magyarországon, a nyílt antiszemita politikától és alkalmi antiszemita kampányoktól mindvégig tartózkodó kommunista pártállamban is a „zsidó ügyek” kezelésének magától értetődő eszköze volt. A dokumentumok azt bizonyítják, hogy ez a történelmi sztereotípiákból és antiszemita diskurzusokból építkező, a „zsidó ügyek” értelmezésére és az azokról való belső és külső kommunikációra használt fogalmi keret és nyelv a háborút követő évtizedekben a „zsidópolitika” változásai ellenére is mindvégig változatlan maradt. Ez volt az a talaj, ami a „zsidókérdést” a kommunista rendszer évtizedei alatt is, egészen a rendszer bukásának pillanatáig tovább élte, hogy aztán 1990 után különböző formákban újra megjelenjen a nyilvánosság előtt.

Az első fejezetben az Izraelbe való kivándorlás körüli konfliktusokkal foglalkozó és az Izraellel fenntartott gazdasági és kulturális kapcsolatokat szabályzó politikáról közlünk dokumentumokat. Ezek azt demonstrálják, hogy az országban élő zsidósággal és a zsidó intézményekkel kapcsolatos politikát a szovjet tömb külpolitikai szempontjai mindig is erősen befolyásolták.

A második fejezet az Eichmann-üggyel kapcsolatos magyar dokumentumokat tartalmazza, azokkal a csehszlovák archívumokból származó iratokkal együtt, amelyek révén betekintést kaphatunk egyfelől a nézőpontok különbségébe, másfelől pedig a tömb országai közötti egyeztetések mechanizmusába.

A harmadik fejezetben a hatnapos háborúval kapcsolatos magyar és a magyar vezetéssel megosztott szovjet források alapján betekinthetünk abba, hogyan működött az európai kommunista rendszerek vezetése válsághelyzetben, milyen eszközöket használt céljainak elérésére a szovjet vezetés, milyen nézetkülönbségek voltak az egyes országok között, és hogyan kezelték ezeket a folyamatos egyeztetések során. Ez a rész olyan dokumentumokat is tartalmaz, amelyekből látni lehet, hogy milyen következményekkel járt a válság a zsidókkal kapcsolatos politikára nézve egy olyan „konszolidált” országban – Magyarországon – is, amelyben a háború után nem indult hivatalos antiszemita kampány, mint Lengyelországban, és belső konfliktusokkal sem küzdött, mint a csehszlovák kommunista vezetés. Ebben a fejezetben közöljük azokat a dokumentumokat is, amelyek a nyolcvanas évek végén az Izraellel való diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéhez vezető folyamat során keletkeztek.

A negyedik fejezetbe olyan dokumentumokat válogattunk be, amelyek a magyar állam egyházi ügyekért felelős hatóságának, az Állami Egyházügyi Hivatalnak a zsidó szervezetekkel kapcsolatos politikáját mutatják be. A dokumentumok többsége a nemzetközi zsidó szervezetekkel kapcsolatosan folytatott politikáról szól, de jól kirajzolódik belőlük az is, hogy milyen stratégiát követtek a dokumentált években a legfontosabb nemzetközi zsidó szervezetek, és hogyan reagáltak kezdeményezéseikre a magyar zsidó intézmények és a magyar állam.

A könyv ötödik fejezetének dokumentumai a zsidó intézményekre és a zsidóságra nehezedő pártállami nyomás és represszió különböző formáit mutatják be. Az itt közölt iratok legnagyobb része a biztonsági szolgálatok archívumából származik. Ezekből kiderül, hogy mely ügyek kerültek a biztonsági szervek látókörébe, mit tartottak fontosnak, milyen célokat követtek, és milyen eszközöket használtak a zsidó közösségek és személyek megfigyelésére, megfélemlítésére.

A kötetbe felvett dokumentumok szövegét olykor rövidítve közöljük. A kihagyások technikai jellegűek, illetve ma már érdektelen részleteket érintenek. A kihagyott részeket így [...] jelöljük. A szövegekben előforduló gépelési hibákat javítottuk, de a nyelvtani hibákat, helytelenül leírt intézmény- és személyneveket nem. A nyelvtani hibákat [*sic!*] megjegyzéssel jelöljük, a helytelenül leírt nevek helyes formáját a dokumentumban való első előfordulásuk után [szögletes zárójelben] mutatjuk.

A nem nyilvánvaló szövegbeli rövidítéseket is szögletes zárójelek között oldjuk fel. A szövegekben előforduló tisztségviselők neve esetében, ha a szövegben a név monogramformában jelenik meg, igyekeztünk a monogramot feloldani, magán-személyek nevét viszont akkor is monogramformában közöljük, ha a szöveg azt teljes formájában tartalmazta. Mivel a könyvben közölt valamennyi dokumentum „szigorúan bizalmas” besorolású volt, ezt a megjelölést a dokumentumok fejlécéből töröltük.

Ennek a könyvnek angol nyelvű előzménye a szintén általam szerkesztett és bevezetett *Communism's Jewish Question. Jewish Issues in Communist Archives* című kötet, amelyet a De Gruyter kiadó jelentetett meg 2017-ben. A két könyv tartalma csak részben azonos: a bevezető tanulmányokat átdolgoztam, a magyar kiadásba olyan dokumentumok is bekerültek, amelyek az angol válogatásban nem szerepeltek, viszont kimaradtak olyan iratok, amelyek nem a magyar archívumokból származnak, és nem kapcsolódnak közvetlenül az itt bemutatott ügyekhez.